

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

Infobulletin Parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem

Herst 2004, jaargang 16, nummer 3

Theater

In het Sonsbeek-jubileumjaar 1999 werd de Spiegeltent voor het eerst opgesteld in het park, op het basketbalveld achter de Witte Villa. Ik heb daar onder meer kleine theateruitvoeringen georganiseerd in de traditie van het jaarlijkse festival in de Belgische spiegeltent. Dat initiatief smaakte naar meer en groeide uit tot de jaarlijkse Theater Avenue bij de Witte Villa, naast andere theatervoorstellingen op de Ronde Weide en bij kasteel Zypendaal. Er ontstond een goede samenwerking met de parkbeheerders en de vergunningverleners. En er kwam publiek naar de voorstellingen.

Zomer 2004 werkten ook de organisatoren van de evenementen samen. De voorstellingen van Canvas Performing Art, Oostpool, Lunatics, Theater Avenue, Live Klassiek, Ricotti Ensemble, Park Open en Sonsbeek Promenade Concerten werden publicitair gebundeld onder de titel "Sonsbeek Festivals 2004". Dat is goed voor de spreiding van evenementen over de hele zomerperiode, goed voor de lokale en landelijke publiciteit en daarmee goed voor het kweken en onderhouden van een groeiend publiek. De Theater Avenue was dit jaar heel druk bezocht. We komen aan de grenzen van wat er kan bij deze formule.

Persoonlijk vind ik het leukste om samen met theatergroepen de voorstelling af te stemmen op de mogelijkheden van de locatie in het park. Zo ontstaan unieke opvoeringen, ontworpen voor die plek. De locaties worden steeds in overleg met de parkbeheerders gekozen met het oog op het verwachte aantal bezoekers en op wat de plek verdragen kan.

Paul Wijtvlit

VERENIGING Vrienden van Sonsbeek

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar: voor particulieren € 12,50, voor verenigingen € 35,- voor bedrijven € 50,-; Bankrekeningnummer: ABN-AMRO 40 63 33 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:

Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 4426212, Luuk Broer (secretaris) tel. 4424956, Kees Hoogendijk (penningmeester) tel. 4458408, Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 4433495, Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/gidsen) tel. 4455098. Adviseurs: Joop Morsink (historie), Jeroen Glissenaar (Stadsbeheer), Jeroen Voskuilen (Bezoekerscentrum).

Foto voorpagina: gemengde gevoelens bij de nieuwe kantoor-torens gezien vanuit de Witte Villa. De kantoorbewoners hebben zeker een mooi uitzicht.

Deze foto: de tijdelijke kassa van Oostpool tijdens Sonsbeek Festivals 2004, de afgelopen zomer.

BEZOEKERSCENTRUM SONSBEEK

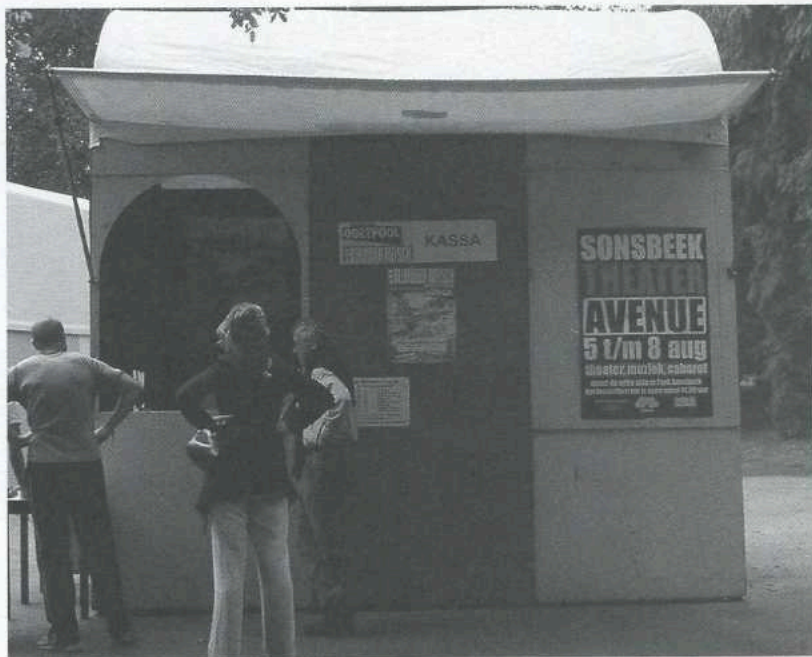
De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken. Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:

Jan Vierdag (voorzitter) tel. 4437279, Bart Beukema (secretaris/ vice-voorzitter), Marijke de Bruine (penningmeester), Jaap Nieuwenhuis (lid).

Secretariaat/ledenadministratie:

Vereniging Vrienden van Sonsbeek per adres Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814CL Arnhem, Telefoon: 4450660, Email: info@parksonsbeek.nl Website: www.parksonsbeek.nl

De parken en de Slag om Arnhem

Dit najaar staat Arnhem volledig in het teken van de zestigste herdenking van de Slag om Arnhem. Er zijn diverse exposities, kransleggingen, lezingen en speciale publicaties over deze zwartste periode uit de Arnhemse geschiedenis. De parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem zullen bij al deze herdenkingen niet of nauwelijks aan bod komen. De Arnhemse stadsparken hebben hun eigen oorlogsverleden. Met name de Gulden Bodem was tijdens de laatste periode van de oorlog Duits gebied, waar je als burger maar beter niet kon komen.

Op zondag 3 september 1944 verschijnt een groot aantal vliegtuigen boven de bezette stad. Een hels bombardement breekt los. De Arnhemse bevolking vlucht naar schuilgelegenheid. Dit is slechts een voorproefje van wat nog komen gaat. Twee weken later, op zondag 17 september, volgen er opnieuw zware bombardementen. Britse en Poolse parachutisten landen op de hei bij Ede, Wolfheze en Heesum en trekken op richting de Rijnbrug. De Slag om Arnhem is begonnen. De Arnhemmers staan doodsangsten uit, de binnenstad staat in brand. Met water uit de vijvers van park Sonsbeek probeert men de branden te blussen. NSB'ers en Duitse militairen vluchten in paniek de stad uit. Heel even heeft de Arnhemse bevolking het idee bevrijd te zijn, maar de Duitsers keren al snel weer terug met twee Pantser SS Divisies, die tevens in buurt van Arnhem liggen bij te komen van de enorme klappen die ze in Frankrijk hebben geïncasseerd.

Ziekenhuis

Het gebied rondom kasteel Zypendaal, tussen de Schelmseweg en de Parkweg, wordt uitgeroepen tot speergebied en afgezet door kilometers prikkeldraad. Soldaten van het Duitse Todeskopregiment graven zich in op het landgoed Gulden Bodem en kasteel Zypendaal wordt ingericht als hospitaal voor de vele gewonde Duitse soldaten. Het staf van het ziekenhuis wordt bemand door ongeveer 15 verplegers en artsen, aangevuld met een groep Wehrmachtsoldaten en SS'ers. Tot de vaste staf behoort ook een Oostenrijkse electricien, die achteraf als spion voor de geallieerden blijkt te werken.

Executie

Op woensdag 20 september pakt de SS in de bossen ten noorden van Sonsbeek een aantal mannen op. Onder hen bevinden zich Hendrik Johannes van Mill uit Soest en George Deelman. Zij waren tewerk gesteld in Schaarsbergen en

probeerden in de chaos van de strijd te ontsnappen. Deelman weet in het struikgewas te ontkomen, de andere mannen zijn nog diezelfde dag door de Duitsers geëxecuteerd. Alleen van Van Mill kennen we de naam: eind september 1945 vraagt zijn weduwe per brief aan B&W van Arnhem vergunning voor een herbegravenis van haar in Sonsbeek geëxecuteerde echtgenoot.

Evacuatie

Na een paar dagen van zware strijd, blijkt de Duitse weerstand te groot voor de licht bewapende soldaten van luitenant-kolonel John Frost. De Britten en de Polen wachten tevergeefs op versterking van het Tweede Britse Leger. Uiteindelijk moeten ze zich op donderdag 21 september met zware verliezen terugtrekken over de Rijn. Vijftienhonderd soldaten overleven de veldslag niet. Ook onder de Arnhemse bevolking vallen vele slachtoffers. Na de verloren Slag blijft het onrustig in Arnhem. Er is regelmatig luchtalarm. Uit angst voor een nieuwe aanval geven de Duitsers op zaterdag 23 september het bevel dat alle 93.000 Arnhemmers de stad binnen 48 uur moeten verlaten. Vrijwel iedereen geeft aan deze oproep gehoor. Vijftigduizend evacués verlaten de stad via de Apeldoornseweg, langs park Sonsbeek, richting Apeldoorn.

De gedwongen evacuatie verdrijft ook gravin Alwina Brantsen en haar man Karl Leopold Eugen Von der Goltz uit het Jachthuis op landgoed de Gulden Bodem. Over de belevenissen van de Oranjegezinde gravin Brantsen en haar Duitsgezinde echtgenoot Von der Goltz tijdens de oorlog, is in een eerdere aflevering van het Infobulletin al uitvoerig geschreven. Hun rentmeester Adriaan Tiemens blijft met zijn twee oudste zonen achter in het rentmeestershuis van de Brantsens, het 'Gulden Spijker', aan de Zypendaalseweg. Het lukt hen stand te houden en zij kunnen zich daardoor zo goed en kwaad als het gaat om de bezittingen van de gravin blijven bekommeren. De chauffeur van de familie Von der Goltz, J.H. den Hertog, wordt zijn huis

aan de Alexanderstraat uitgedreven. Samen met zijn familie vertrekt hij richting de Gulden Bodem. De daaropvolgende zes weken zit de familie Den Hertog samen met andere mensen geëvacueerd in het Koetshuis. Onder hen een man uit het verzet die een zender bij zich heeft, verstopt in een melkbus.

Melkboer

Als zovelen moet ook de familie Teunissen uit de Sloetstraat de stad verlaten. De heer Teunissen is melkboer. Hij besluit samen met z'n zes koeien richting Sonsbeek te gaan. Bij Casa Bianca, op steenworp afstand van kasteel Zypendaal, zet hij de koeien in de wei. De heer van Hunnen, bewoner van Casa Bianca, biedt de familie onderdak aan in het schuurtje. Na enkele dagen wordt de familie Teunissen in een huis tegenover kasteel Zypendaal gevestigd en tewerkgesteld in het kasteel. Teunissen moet elke dag verse melk naar het Duitse ziekenhuis in het kasteel brengen. Mevrouw Teunissen moet de ziekenzalen schoonhouden en de zonen moeten het vee verzorgen, brokken cokes in kleine stukjes hakken voor de verwarming en allerlei hand en spandiensten verlenen.

Plunderen

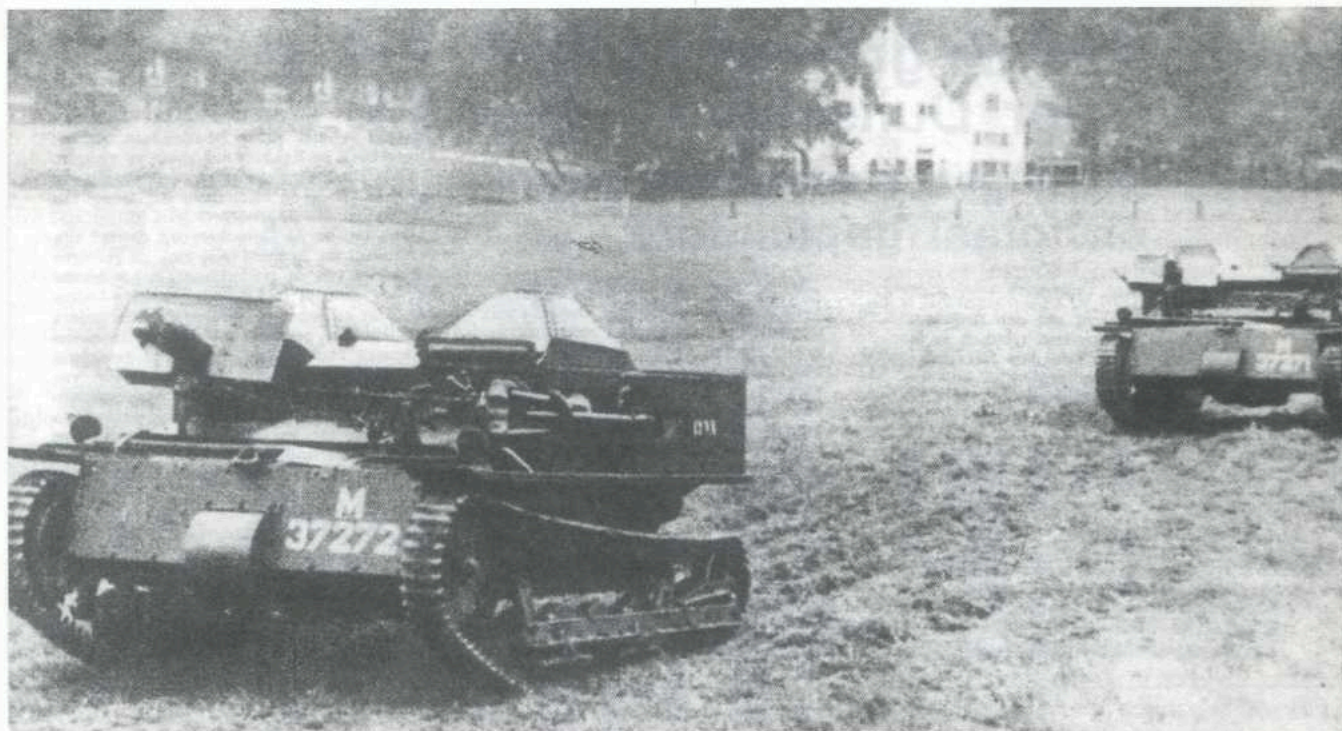
In de stad blijven de Duitsers achter, die nu op grote schaal aan het plunderen slaan. Ook kasteel Zypendaal ontkomt niet aan de plunderingen. Frau Ziller, een Duitse vrouw die de leiding heeft over de plunderingen, komt hoogst persoonlijk de schilderijen van de muren halen. De Duitsers schieten met hun kanonnen richting Nijmegen. Na ieder schot komt ongeveer een kwartier later het antwoord van de geallieerden. Zij vuren met granaten vanuit de Betuwe richting de stad om de Duitsers zoveel mogelijk het plunderen te beletten. De granaten komen niet alleen tot ontploffing in de stad, maar ook op de huizen en de landerijen rondom het kasteel. De gewonde Duitse soldaten blijven binnenstromen. Geamputeerde lichaamsdelen worden in een groot diep gat naast een spreng achter het kasteel gedumpt en bedekt met ongebluste kalk. Dode soldaten worden begraven op het 'Ehrenfriedhof Zypendaal' aan de Deelenseweg.

Bevrijding

Om de Duitsers tot overgave te dwingen, zetten de Engelsen onder leiding van de Canadese Polar Bears Divisie op 14 april 1945 een oorverdovend artillerievuur in. De rentmeesterswoning krijgt een voltreffer te incasseren en vliegt boven

De kist met Gefreiter Oskar Himmel die werkzaam was op het radiopeilstation Teerose I in Terlet wordt bij het Ehrenfriedhof Zypendaal uit de vrachtwagen geladen. Op precies dezelfde plek storte op 19 september 1944 tijdens de Slag om Arnhem een Dakota van de geallieerden neer (foto dd. maart 1943, uit bezit Willem Tiemens)

Engelse Bren Carriertanks op de Sonsbeekweide; het park is heroverd op de Duitsers. Op de achtergrond de Witte watermolen.

de hoofden van de in de kelder schuilende rentmeester en zijn twee zonen in brand. Ook de wat verderop gelegen boerderij Kattenberg, op de hoek van de Schelmseweg en de Kemperbergerweg ondergaat die nacht hetzelfde lot.

Vanuit Nijmegen trekken de Engelsen en Canadezen op naar Arnhem. Het duurt vrij lang voordat de opmars begint, omdat er eerst veel materieel over de Rijn gezet moet worden. Ondertussen slaan de Duitsgezinde autoriteiten op de vlucht. De Hohenstaufendivision pantser-SS is vanuit Zwolle afgebogen richting Deelen. Omdat men een zware aanval aan de noordkant van Arnhem verwacht krijgen de soldaten in het kasteel de opdracht om zich klaar te maken voor vertrek. 's Middag om 3 uur moet iedereen weg zijn. Ook de familie Teunissen. De oudste zoon van Teunissen weet de Canadezen, die op dat moment al bij het artilleriepark achter het toenmalige Diaconessen ziekenhuis zitten, te waarschuwen. De Canadezen rukken met hun Sherman tanks op richting het kasteel. De aanwezige Duitse soldaten geven zich zonder slag of stoot over. Half april is Arnhem vrij. Engelse

stoottroepen nemen hun intrek in het kasteel. Zij zijn al net zo ruw als de SS'ers en gedragen zich als zwijnen. Ze poepen in huis en besmeuren het hele huis.

Ruïne

De stad is een ruïne. Ook de Arnhemse stadsparken hebben zwaar te lijden gehad onder de oorlog. Het park is verwaarloosd en kapot geschoten door granaten. De eerste jaren na de oorlog is het nog gevaarlijk in het park. Spelende kinderen lopen de kans lijken te vinden of op een vergeten landmijn te trappen. De Witte Villa, die tot kort voor de oorlog dienst deed als hotel, is gedeeltelijk uitgebrand. Tijdelijk worden er gedetineerde NSB'ers en andere collaborateurs ondergebracht.

Jos Diender

Arnhem: de groote misdaad der Duitschers

Stad werd „verbeurd verklaard” en totaal geplunderd

(Van onzen redacteur).

In den laatsten nacht van den strijd om Oosterbeek en Arnhem trokken ze in alle kalmte en rust terug, de resten van de Britsche luchtlandingsdivisies en het gelukke hun den overkant van den Rijn te bereiken.

Men kan het zich voorstellen, hoe zwaar het den geallieerden soldaten is gevallen, het bevel tot dezen terugtocht op te volgen. Zij voelden mee met de menschen en begrepen wat het voor hen beteekende na tien dagen lang de vrijheid haast voor het grijpen te hebben gehad, weer te moeten terugvallen in de macht van de Duitche bezetting. En Arnhem stond in brand, het had den tol voor zijn vrijheid betaald....
En hier staan we er dan na zes maanden.

gekend. Een daad, die eerst thans bekend wordt, maar die het Deutsche volk opnieuw te schande zet voor de geheele wereld. Niemand minder dan de heer Rijkscommissaris Dr. Seyss Inquart ging bij officieel decreet over tot verbeurdverklaring van Arnhem; het werd „onteigend” en in de plaats daarvan prijsgegeven aan plunderende en roovende lummels, die schanddaden hebben bedreven, waarvan een fatsoenlijk mensch zich zou schamen, om 't in het openbaar te vertellen.

Ploegen trokken er op uit, gewapend met bijlen en houweelen om deuren en kasten in te slaan en dan te stelen wat er van hun gading was. Tenslotte bleek de buit zoo groot te zijn, dat men de vele artikelen en levens-

onmiddellijke omgeving van de stad behoort tot de onmogelijkheden. Zoowel de Lijmers als de Betuwe hebben veel geleden onder de strijdhandelingen en ook het gedeelte van den Achterhoek, aan den Oostelijken oever van den IJssel is niet meer bewoonbaar, om van Oosterbeek en Renkum nog maar te zwijgen.

Er is rond Arnhem gestreden, zooals er gestreden is op de historische slagvelden van Europa.

Ook nu, nu de Duitschers uit de stad zijn verdreven, zal Arnhem nog lang de gevolgen bespeuren van de gruweldaden in het laatste half jaar aan zijn stad en zijn bevolking bedreven. Het zal moeten zwoegen als geen andere stad, om die gevolgen ooit weer te boven te komen. Maar zal er komen met den steun van ons geheele volk, met den steun van onze machtige bondgenooten, wier onafzienbare colonnes dagelijks oprukken achter de frontlinies, ter verdere bevrijding van ons geheele vaderland.

Krachtige deskundige leiding

„Het Parool” heeft in het verleden, in tegenstelling met de onder nationaal-socialistisch bewind staande leiderschappen, steeds

Uit Het Parool 28 april 1945

Boekje: Molenaar aan de Beek

Het is 1787. Nederland heeft zwaar te lijden onder de al jaren durende machtsstrijd tussen de patriotten en de oranjegezinde aanhangers van stadhouder Willem V. Ook de Arnhemse bevolking komt in opstand tegen het machtsmisbruik van de regenten. Het stadsbestuur probeert met behulp van Pruisische troepen de patriottische opstand de kop in te drukken. Er wordt geplunderd, er vallen gewonden en doden en veel huizen gaan in vlammen op. Ondanks alle onlusten en strubbelingen probeert Hendrik van de Wall, molenaar op de Witte Watermolen aan de St. Jansbeek even buiten de stad, zijn molen draaiende te houden. De Arnhemse bakkers hebben immers meel nodig om de

bevolking en het ingekwartierde Pruisische leger van brood te kunnen voorzien.

Bij de tentoonstelling „Molenaar aan de Beek” in Bezoekerscentrum Sonsbeek is deze zomer een boekje verschenen over het leven van molenaar Van de Wall, over het belang van de Veluwe sprengen en beken, de ontwikkeling van de molenindustrie langs de St. Jansbeek, over de werking en onderhoud van de Witte Watermolen en over de politieke situatie aan het einde van de 18de eeuw. Het boekje over Hendrik van de Wall, molenaar aan de St. Jansbeek aan het eind van de 18e eeuw is 44 pagina's dik, is verkrijgbaar bij het Bezoekerscentrum en het kost € 4,95.

De molen van de Maltezer Ridders

In de late middeleeuwen worden een aantal watermolens in het bovendal van de St.Jansbeek gebouwd die elk hun eigen geschiedenis hebben. Joop Morsink heeft in de archieven uniek materiaal opgediept over de diverse molens die langs de St.Jansbeek hebben gestaan. In het merendeel van de geraadpleegde beschrijvingen zijn de watermolens aan de beek vanaf de stadswal stroomopwaarts van 1 t/m 7 genummerd. Om verwarring te voorkomen is deze nummering aangehouden. In het vorige nummer schetsten wij een beeld van het leven in het beekdal. In deze aflevering komt de eerste molen aan de beek aan bod: de Sint Janswatermolen.

De St.Janswatermolen is een van de oudste korenwatermolens in het dal van de St.Jansbeek. We lezen in een oorkonde uit het midden van de dertiende eeuw dat de molen heeft toebehoord aan de ridders van Rhodos en Malta, de Johannieten, en deel uitmaakt van de Commanderij van St.Jan. De bezittingen van de Commanderij strekken zich uit van de Jansstraat tot aan de molenbeek buiten de Janspoort.

Zielenheil

Als erfpachter heeft ridder Dirk van Nyenbeek in 1281 de St.Jans- korenwatermolen op de beek boven de stad Arnhem. De halfbroer van Dirk van Nyenbeek, Arnoldus van Vredestoro, heer van den Nienbeck en Commandeur van Sint Jan te Arnhem schenkt in 1304 de hof en watermolen aan de Commanderij in Arnhem. Deze gift is voor het onderhoud van een geestelijke die eucharistievieringen zal houden voor het zielenheil van hem en zijn broer.

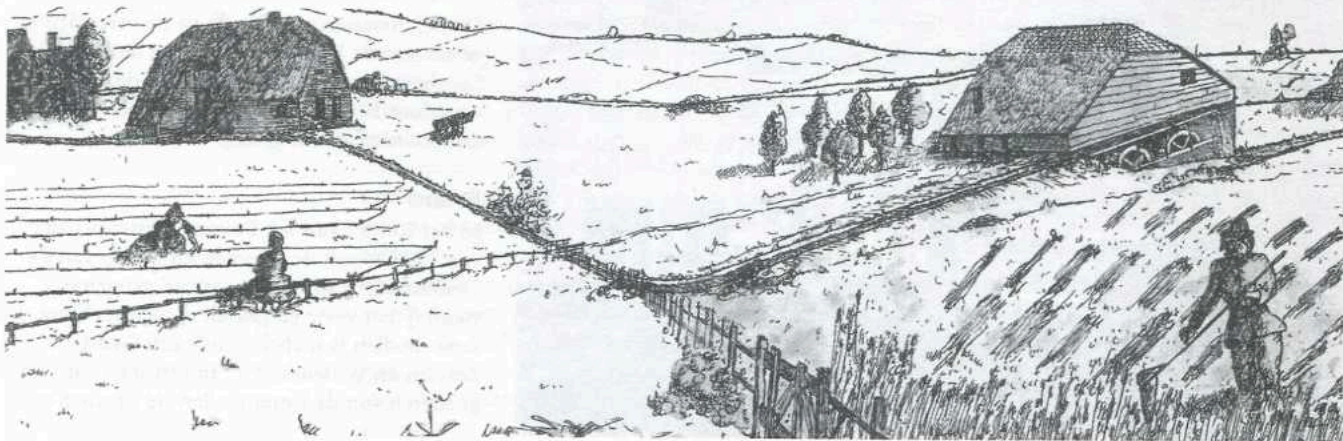
In een inventarisatiestuk van de stadsgonden uit 1405 staat dat de commanderij geld leent aan Willem Veren en zijn echtgenote Mechtelt met als onderpand 'onser waetermoelen (St.Janswatermolen) gelegen voer de stad Arnhem opter Beeken achter onsen convent

voer der Pruemscher moelen' Vervolgens zijn er een paar losse fragmenten bekend, zoals op een kaart van Jacob van Deventer uit 1560, waarop de St.Janswatermolen staat aangegeven als watermolen van de Sint Jansheren.

Pachter

Omstreeks 1630 vermeldt Bernard van Goltstein, commandeur van St.Jan, in de legger van goederen en inkomsten van het St.Janshuis te Arnhem, dat de 'St.Janswaetermoelen buyten de St.Janspoertt, aldenarst die statt gelegen met moeshof, bleek en camp in' pacht gehouden wordt door Willem Munter. De pachter Willem Munter, die waarschijnlijk ook molenaar is, moet voor eigen rekening 'all gaende ende clyne wercken' onderhouden, maar 'groff werck als moelenstein, groff holt ende yserwerck' in overleg met zijn principalen bestellen, en dit mag korten aan pachtpenningen, behalve het arbeidsloon. Zo is er in 1630 een nieuwe molengoot gelegd en voor zestig gulden een nieuwe molensteen aangeschaft. Twee jaar later, in 1633, maakt mr. Jan Engelen een nieuw waterrad, om van de verdere herstellingen maar te zwijgen.

Reconstructieschets St.Janswatermolen ca 1750 (tekening Joop Morsink)

Papiermolen

Eind 17de eeuw wordt Gerrit Paulussen of Pouwels als molenaar genoemd. De commandeur van St.Jan stelt een nieuwe legger samen en deelt daarin omtrent de watermolen mee, dat de korenwatermolen jaarlijks 402 gulden aan pacht opbrengt, maar dat er ernstige schade is ontstaan doordat de tot de molen behorende gronden in 1701 onder de fortificatie gelegd is bij de belangrijke uitbreiding van de stadsversterkingen. Daarna, vermoedelijk in 1709, wordt de St.Janswatermolen door Herman Noyen uit Heelsum in een papiermolen veranderd. Wel bleven in opdracht van de stadsregering de molenstenen bewaard. Zeer waarschijnlijk is toen de korenmolen omgebouwd tot een grijs-papiermolen. Het water dat vanaf de eerste sprengkop reeds zes watermolens is gepasseerd moet bij de St.Jans-watermolen al erg vervuild zijn geweest en een wijer om de zwevende stoffen te laten bezinken is overbodig. Voor het vervaardigen van grijs, blauw of gekleurd papier is helder water niet direct noodzakelijk.

Verplaatsen

We weten dat de St.Janswatermolen tijdens het versterken van de vestingwerken in circa 1728 is afgebroken en naar het noorden is verzet, waarvoor de St.Jansbeek ter plaatse is vergraven. Op een kaart van 1727 van de landme-

ter Hermanus van den Anker staan vrij nauwkeurig de fortificaties van Arnhem aangegeven. Hij heeft zowel de oude als de verplaatste watermolen getekend en bij de laatste geschreven 'nieuw verzette papiermeulen'

Eekmolen

Bij het weer opbouwen van de watermolen zijn in het verlengde van elkaar, twee bovenslagraderen onder de molengoot aangebracht. Vermoedelijk zijn deze twee bovenslagraderen bewust gescheiden aangebracht om de twee in het molenhuis opgestelde maalstoelen onafhankelijk van elkaar te kunnen laten draaien, namelijk één voor het malen van eek en één voor het malen van koren. In een eekmolen wordt gedroogde eikenschors fijn gemalen tot run voor het looien van huden, het tanen van scheepszeilen en visnetten, terwijl het overblijvende 'stof' voor het bereiden van medicijnen wordt gebruikt. De eikenschors die voor het vervaardigen van eek gebruikt wordt is in hoofdzaak afkomstig van het tien tot twaalfjarige jonge akkermaalshout dat veel looizuur bevat.

Locatie

Over de oude locatie van de St.Janswatermolen (1281-1728) en de verplaatste St.Jans-watermolen (1728-1820) is getracht duidelijkheid te krijgen. Door vergelijking van oude kaarten met de huidige situatie weten we dat de oude watermolen gestaan heeft tegen de huidige spoordijk waar de gerioleerde molenbeek de Jansbuitensingel kruist.

De St.Janswatermolen heeft na de verplaatsing gestaan in de huidige rijbaan van de Sonsbeeksingel aan het begin van de duiker waardoor het water van de St.Jansbeek onder de spoordijk wordt geleid.

Brand

In het Kohier van het Buiten- Westerviertel van 1737 wordt de 'Bleyken en Molen van de Commanderie van St.Jan, alhier' genoemd, waarbij 'het vaste en gaande molenwerk van deze molen is toebehorende aen Geurt Janssen en Willemke Put' In een staat van goederen van de Commanderie te Arnhem uit

Locatie oude St. Janswatermolen (1281-1728)

1817 treft men de omschrijving aan 'St.Jansmoolen aan de glacie voor deze een papiermoolen, thans een runmoolen'. Rond 1820 moet de toenmalige eek- of runwatermolen zijn afgebrand. In een akte uit 1823 wordt namelijk vermeld 'zoools dezelve zich tijdens gezegde Ministrieele resolutie betreffende deze verkoop van 14 december 1822 na het afbranden van de Sint Jansrunmoolen zich bevonden' Dat betekende het einde van circa 550 jaren trouwe dienst van de eerste water-

molen buiten de stadswallen aan de St.Jansbeek.

In het volgende nummer van het Infobulletin duiken we in de geschiedenis van de tweede molen aan de beek; de Prümerwatermolen.

Jos Diender

Nieuws uit bos en park

Vanwege de warmte en ook om andere redenen maak ik half augustus een korte, virtuele safari met parkbeheerder Jeroen Glissenaar. We bespreken het kleine en grote onderhoud van de parken. We beginnen bij Sonsbeek en we gaan via Zypendaal door naar Gulden Bodem.

De gazons worden drie keer per jaar gemaaid, de tweede keer is geweest. Hoe zit het met de omgeving van het Watermuseum? Het museumterrein is na de bouw opgeleverd en ook dat terrein kan nu weer in het parkonderhoud opgenomen en gemaaid worden. In de Steile Tuin is de tot object verzaagde stam van de oude kersenboom verwijderd. Binnenkort wordt daar een nieuwe kersenboom geplant. De pomp van het waterloopje in de Steile Tuin is vervangen zodat het beekje weer van bovenaf kabbelend naar de put beneden stroomt. Het stroompje is een prettig gezicht en kinderen spetteren er graag in. Alle fontein en drinkfonteinjes zijn hersteld waar dat nodig was. Het hekwerk rond het hertenkamp en de bank op de Apostelenberg zijn schoongespoten. Een aantal oude parkbanken moet nodig hersteld worden. Vanaf juli worden er binnen een jaar 90 banken in groepjes van 5 door werkplaats Presikhaaf opgehaald, gerepareerd, geschilderd en herplaatst. En de trappen van het Lorentzmonument? Na jaren onderhandelen met de aannemer en uitproberen van materialen is het herstel nu afgesproken: de natuursteenplaten zijn besteld. In september 2004 wordt de trap gerepareerd door hergebruik van goede onderdelen en vervanging van de rest. Tenslotte vraagt de begeleiding van de lopende zomerevenementen in het park de aandacht.

We reizen door naar Zypendaal: rondom het speelhuisje/gouverneurshuisje moesten 3 grote, 200 jaar oude beuken omgehaald worden. De bomen waren besmet met de houtskoolzwam die er voor zorgt dat het kernhout van de boom bros wordt en dat de bomen – ook zonder storm – in één keer kunnen afbreken. Jammer maar noodzakelijk. Het hek en de poort achter boerderij de Teerplaats zijn schoongemaakt en geschilderd. De vijver rond kasteel Zypendaal begon dicht te groeien en is gemaaid.

We eindigen op Gulden Bodem. Hier liggen de boomstammen klaar om er diersculpturen uit te zagen waarmee de speeltuin recht tegenover kasteel Zypendaal wordt vernieuwd.

Mijn slotvraag: bezoekers vertellen dat ze in de Grote Vijver van Sonsbeek een enorme vis hebben zien springen een snoek? die niet alleen vissen maar ook kleine eenden eet. Is er een monster van Sonsbeek? Jeroen kent het gerucht maar er is volgens hem niets van waar. Een leuke, enge mythe, vind hij. We wachten op de foto met het bewijs. En volgend jaar moeten alle vissen uit de vijver maar weer eens worden gevangen en gesorteerd.

Luuk Broer

IJsvogels in de parken

Hoe gaat het met de ijsvogels in Sonsbeek en Zypendaal? Dat vragen we aan Elly Blauw en Meta de Vries, bekend als de "ijsvogeldames". Ze weten veel over ijsvogels, vooral sinds 1994. Maar ze aarzelen om erover te vertellen: publiciteit geeft toeloop naar de biotoop, d.w.z. het foerageer-, rust- en broedgebied, en daarin schuilt het gevaar dat de schuwe vogels vertrekken. Terughoudendheid is van groot belang willen we deze prachtige vogels in de parken houden.

Ijsvogel in Zypendaal op 27 maart 2002, foto: Koos Dansen

Waarom is de ijsvogel bijzonder? Hij heeft opvallende, on-Nederlandse kleuren en is een "indicatorsoort" voor een gezond milieu. Ijsvogels zijn schuw, kwetsbaar en schaars. Ze leven solitair, behalve tijdens het broedseizoen. Dan kunnen ze paren vormen. Een groepje ijsvogels, altijd een "gezinnetje" zal men hier alleen zien tot twee weken na het uitvliegen van de jongen, die dan nog door de ouders worden gevoerd. Ijsvogels eten levende visjes en larven van waterinsecten. Kingfisher is de engelse naam. In strenge winters, wanneer de fourageerwateren bevroren zijn, sterven er veel aan ondervoeding. Ijsvogels houden dus niet van ijs. Na de strenge winter van 1963 kostte herstel van de populatie 10 jaar. Ook beekkanalisatie, verdroging, watervervuiling, daling van de visstand en bevolkingsgroei hebben de ijsvogel fors teruggedrongen.

Rode lijst

Al in de Nederlandse Vogelwet van 1936 was de ijsvogel beschermd. Bij de Conventie van Bern van 19 september 1979 is *Alcedo Atthis*

de wetenschappelijke naam plus zijn biotoop "strictly protected" In de Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare Vogelsoorten in Nederland (1985 en 1994) wordt hij als bedreigde soort genoemd die speciale aandacht behoeft om zijn voorkomen in Nederland veilig te stellen. Doden, vangen en verstoren of pogingen daartoe zijn strafbaar.

Locale geschiedenis

Sommigen zeggen dat de ijsvogel tussen 1982 en 1999 niet in Sonsbeek en Zypendaal is waargenomen. Volgens Elly Blauw en Meta de Vries zijn er in 1995 nog drie jongen geboren. Daarna heeft de Gemeente een zichtlijn hersteld, bomen en dekkinggevend oevervegetatie geruimd, over het water hangende takken rigoureuus teruggedruoid, de hellingshoek van de broedplaats veranderd en het water laten uitbaggeren. Daarmee was de ijsvogelbiotoop ontmanteld. In 1996 begonnen de ijsvogeldames particulier met herstel. Met stormhout werden gordels aangelegd rond voormalige rust- en foerageergebiedjes en vistakken geplaatst boven het water. In 1999 werden het Waterschap Rijn en IJssel en Stadsbeheer van de Gemeente erbij betrokken. Elly Blauw en Meta de Vries legden de voormalige broedplaats, foerageer- en rustplekken op kaart vast. Zij adviseerden en hielpen bij het daadwerkelijk herstellen van de broedplaats en de omgeving. 25 Rododendrons werden herplant, bestaande houtgordels uitgebreid, het hondenaanlijngedod werd verscherpt evenals de controle op het visverbod. Begin 2003 kwam er een faunabeheerder met verbaliseerbevoegdheid in dienst van de Gemeente. Onderhoud en herstel vragen nu blijvend aandacht waarbij het van groot belang is dat de jaarlijkse onderhoudswerkzaamheden zijn afgerond voor 15 februari om de balts van de vogels niet te verstoren. Dat ging dit jaar helaas fout.

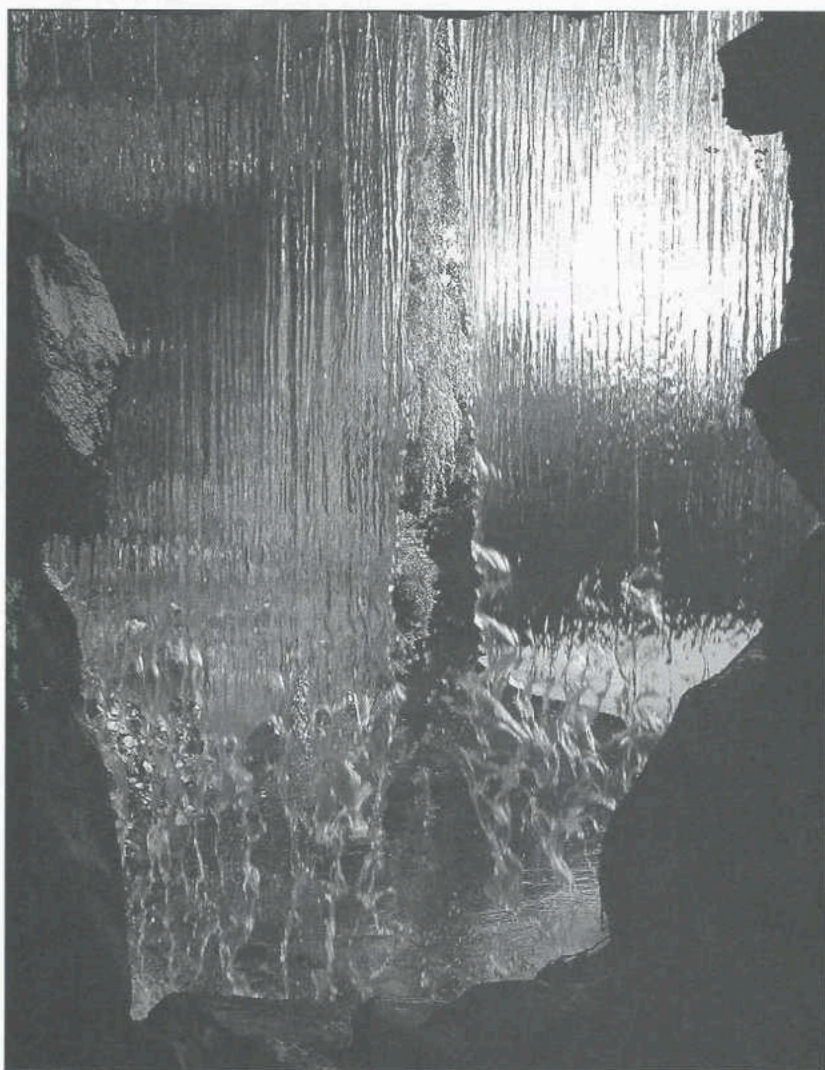
Groei van de populatie?

Ijsvogels hebben een territorium van gemiddeld 1,5 tot 2 kilometer. Volgens de ijsvogel-

dames is de recreatiedruk in de parken is te groot en het gebied is te klein voor een tweede broedlocatie. Op de herstelde broedplaats zijn in 2002 en 2003 samen tien ijsvogels geboren. We drukken bewust geen foto af van de broedplaats want als de toeloop de ijsvogels doet vertrekken is acht jaar "stille en noeste"

arbeid teniet gedaan en kan niemand meer genieten van het vliegende juweel in onze parken.

Luuk Broer

Het gordijn dat steeds bewoog, maar nooit zou opengaan

(Koos van Zomeren gebruikt deze zin in zijn krantenkolom "Waterval" in november 1993. Hij beschrijft de grot achter de grote waterval van Sonsbeek en typeert de waterstroom zó. De prachtige tekstkolom is opnieuw afgedrukt in het boekje 'Ode aan Sonsbeek' uit 1999, samengesteld door de gebroeders Crone)

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek.
ISSN 1567-1054

Redactie:

Jos Diender
Annelies Verheij-Reijnen
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving: Raymond Paulus

Druk: Presikhaaf

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek
Zypendaalseweg 24a,
6814CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het winternummer van het Infobulletin verschijnt 21 december. Uiterste datum inleveren kopij: vrijdag 19 november 2004.

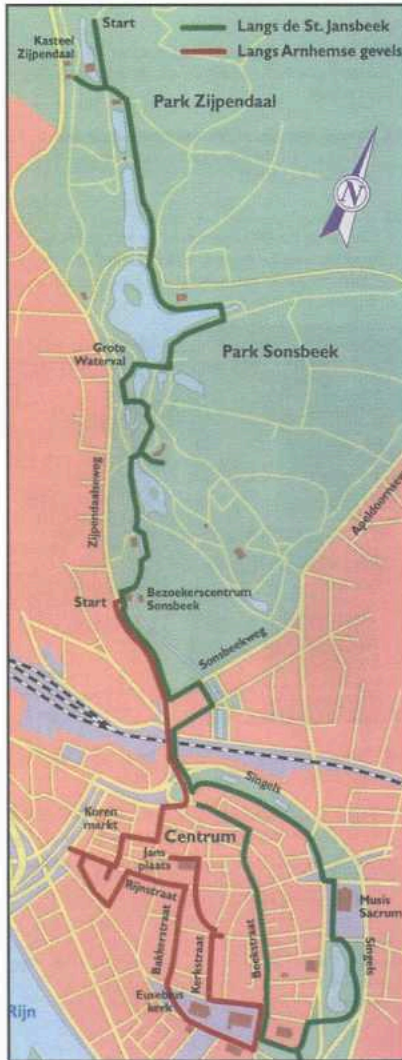
Wandelen langs de beek

In de discussie over het Rijnboogproject van de Gemeente Arnhem dook de afgelopen maanden regelmatig het idee op om de oorspronkelijke loop van de St. Jansbeek bovengronds te halen als alternatief voor de controversiële haven als verbindingselement tussen stad en Rijn.

Inmiddels heeft de gemeenteraad gekozen voor het Rijnboogproject met haven. De St. Jansbeek zal in de stad dus voorlopig wel ondergronds blijven. Om de inwoners en bezoekers van Arnhem een indruk te geven hoe de beek in vroeger tijden haar weg vond door de stad heeft Bezoekerscentrum Sonsbeek een nieuwe wandeling op de markt gebracht onder de titel "Langs de loop van de St. Jansbeek". Deze wandeling voert u vanaf de bron bij kasteel Zypendaal, langs de oevers van de beek door de parken Zypendaal en Sonsbeek richting de stad. Via de huidige, vaak ondergrondse loop van de beek, wandelt u langs de prachtige singels en statige herenhuisen richting Rijn. Via een gedeelte van de oude beekloop door het centrum van de stad keert u weer terug in park Sonsbeek.

De wandelfolder is voor € 1 verkrijgbaar bij de informatiebalie van Bezoekerscentrum Sonsbeek. Als bonus vindt u op de achterzijde van de folder de wandeling "Langs Arnhemse Gevels". Deze tweede rondwandeling voert u langs de oudste en mooiste gevels van Arnhem.

Jos Diender

Reden retourzending:

postcode:
Naam:

Straat:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24A,

Retour afzender/adreswijziging

TPG Post

Port betaald